

Ahlak

AHLÂK ÇALIŖMALARI VE AHLÂK FELSEFESİ DERGİSİ

Cilt Vol. 1 **Sayı** No. 2

Yayın Tarihi / Publication Date

Ağustos/August, 2021

Copyright © Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

"İnsanın özü ahlâki olmasıdır, ahlâklı olmasıdır."

Tahsin Görgün

Genel çerçevede tarihin ve tarihçinin ahlâkını konuşmak arzusundayız. Bu meyanda bir ara soru ile başlayalım isterseniz. Tarihi bir disiplin alanı olarak mı yoksa bir bilim alanı olarak mı görüyorsunuz?

Tarihin bir disiplin mi bir bilim alanı mı olduğu sorusunun cevabını neye ilim dediğimize bağlı olarak cevaplamamız mümkün. Bu biraz da bizim hangi dili konuştuğumuzla alakalı, eğer İngilizce veya Fransızca konuşuyorsak, science tabirini tarih için kullanmak biraz zor gözükür. Niye? Çünkü İngilizce ve Fransızcada bilim, daha çok tabii ilimler için, fizik ağırlıklı olarak kullanılır. Onun dışındaki alanlar daha farklı bir bağlamda değerlendirilir. Ama Almanca, Türkçe ve Arapça konuşuyorsanız o zaman Wissenschaft veya ilim dediğiniz vakit ilim aslında insanların bütün maarifini içine alır veya belirli bir düzen içerisinde müselle ve tertipli bir bilgi söz konusuysa ona zaten ilim denir. Biz tabii Türkçe konuştuğumuza göre, o zaman tarihin bir ilim olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. O noktada hiçbir sorumuz yok. Ama yok, İngilizce konuşanlar daha doğrusunu bilir diyenler varsa şayet onlar yine tarihe ilim değildir demeye devam edebilirler. Biz Türkçe konuştuğumuz müddetçe tarihi bir ilim olarak göreceğiz.

Tarih ilminin ahlâki değeri nedir?

Tarih ilmiyle alakalı olarak sorun, çok yönlü bir sorun. Bir defa tarih alanında ahlâkın yeri var mı? Öyle bir sorumuz var. Bunu daha genel manada ilim- ahlâk arasındaki ilişkiyi konuşarak, oradan bakarak cevaplayabiliriz. İlimle ahlâk arasında bir irtibat var mıdır? Dolayısıyla bu irtibat varsa şayet bu irtibatı nasıl düşüneceğiz. Bu sorunun aslında cevabı bellidir. İnsanın özü ahlâki olmasıdır, ahlâklı olmasıdır. Dolayısıyla insanın ilgili olduğu her alan aynı zamanda bir cihetiyle ahlâkla irtibatlıdır. Ama özellikle son iki yüz yılda batıda ortaya çıkıp, daha sonra bütün dünyayı istila eden bir tavır var. Bu tavır iyiyi, doğruyu ve güzeli birbirinden ayırdı ve bunu bir ilerleme alameti olarak kabul etti. Dolayısıyla sizin yaptığınız bir şey iyi olabilir. Onun doğru olması gerekmez veya güzel olması gerekmez. Yaptığınız bir şey güzeldir ama ahlâki açıdan problemli olabilir. Doğrulukla hiç alakası olmayabilir. Aynı şekilde siz bir şeyi doğruluk kriterine bağlı olarak gerçekleştiriyorsunuzdur, o

@ Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

tgorgun@29mayis.edu.tr

DOI: 10.5281/zenodo.5338535
ahlâk dergisi, 2021
ahlakdergisi.org

doğru olan Şey ne ise siz onu olduğu Őekli ile ifade etme durumundasınız. Orada herhangi bir Şekilde ahlâki bir kaygı kadar estetik bir kaygı da gtmezsiniz. Dolayısıyla bu biraz 19. ve 20. yy'da Batı dünyasında ortaya çıkıp bütün dünyayı istila eden, dünyanın sömürgeleŐtirilmesi ile birlikte sömürge mekanizmaları içerisinde farklı bölgelerde yaşayan insanlara da zerk edilen ve eğitim sistemleri vasıtasıyla sömürge yapılarının tahakküm ettiği, o tahakkümünü meŐrulaŐtıran eğitim sistemleri üzerinden de kabul ettirilen bir yaklaŐım. Bu yaklaŐımın tabii kendi içinde çok esaslı problemleri var. Bir defa eğer siz doğruyla iyiyi bir birinden ayırırsanız, doğruyla iyiyi bir birinden ayırmanın neticesinde; mesela çok basit bir Şey söyleyeyim, bütün insanları öldürecek bir silahı bir baŐarı olarak kabul edebilirsiniz. Hâlbuki insanların iŐleyebileceđi en büyük kötülük haksız yere bir insanın öldürülmesidir. Haksız yere bir insanın öldürülmesi, bütün insanlığın öldürülmesi gibidir. Dolayısıyla bütün bir insanlığı öldürmeyi sağlayacak bir doğru, ahlâki açıdan problemlili olabilir. Bugün yaŐadığımız büyük sorunlar da biraz bununla alakalıdır. Diğer taraftan da güzel olarak gözüken, güzel olarak takdim edilen bir sürü Şey vardır. Onun doğrulukla alakası olmadığından mesela, edebiyat alanında güzel olarak anlatılan yle Şeyler oluŐturursunuz ki bunun neticesinde o, hayata hkim olduğunda, yani hayatın esteteze edilmesi onun kurgusal bir Şekilde tanzimine bağlı olarak, hakikat ve iyi anlamını yitirir. Her Şey bir anlamda, yapıyorsanız doğrudur noktasına ulaŐır. Yani siz bir Şeyi yapıyorsanız ve kimse size hesap soramıyorsa, doğrudur demektir gibi bir tavır ortaya çıkar. Yapıyorsanız doğrudur noktası bizi hakikat sonrası veya post-truth dediğimiz noktaya ulaŐtırır. Dolayısıyla güzeli mutlakaŐtırıp doğru ve iyi ile irtibatını kopardığımızda o da kendi baŐına çok daha farklı bir sapmanın hareket noktasını oluŐturur. Kısaca Şunu ifade edebilirim; iyiyi, doğruyu ve güzeli birbirinden ayırmak 20.yy'daki bütün sapmaların esasını oluŐturur. Bütün sapmaların esasını demek; bütün aŐırılıkların, komünist sistemlerin, faŐist sistemlerin, azgın kapitalizmin, kreselcilerin bütün yaptıkları-iŐledikleri cinayetlerin, bütün dünyada oluŐturularak yönetilmeye çalıŐılan kargaŐanın -ona risk yönetimi diyorlar- oluŐturulan risklerin ve bunu ynetmeyle alakalı kurulan tezghların, esasında iyinin, doğrunun ve güzelin birbirinden ayrılması geliyor, zemininde o var. Dolayısıyla Şu anda bütün bir insanlığın her yerden ve yönden bir felaketle büyük bir zulüm mekanizmasının içerisine düŐmüŐ olmasının esasında; iyi, doğru ve güzelin birbirinden ayrılması var. Bunu tarihle irtibatlandırarak olursak, tarih alanında insanların beklediği Şey nedir? Geçmişte insanlar ne yaptıysa ve nasıl yaptıysa onun tam da 'ne ise o' olarak aktarılmasıdır.

Bunu bekler insanlar. Yüz yıl önce ne oldu? Yüz elli yıl önce ne oldu?  yüz yıl önce ne oldu? Bu ne oldu sorusu tabii ki çok çok önemli. Bunu bilmek bütün insanların hakkıdır. Ama 19.yy tarih kurgusu ki bu, Kant'ın konstruktivizm'iyile de doğrudan alakalı. Yani, daha gerilere gidebiliriz de Kant'ın konstruktivizm'iyile birlikte aslında bizim bilgimizin konusunun "kendinde Şey" olmayıp, aklımızın kurduğu nesnelere olduğunu, fenomenler olduğunu iddia ettikten sonra, tarih alanına bunu uyguladığınızda geçmişteki olayların nasıl olduysa öylece olduğunun bilinme imkanını baŐından kapatıyorsunuz. O zaman geçmişte ne olduysa artık onu biz bilemeyiz ama bizim geçmiŐi bir perspektiften inşa etmemiz lazım dersiniz. GeçmiŐi bir perspektiften inşa etmek, yani fenomenler alanını geçmişe dhil edip oradaki fenomenleri aklınızla kurmaya yneldeğinizde bir taraftan Alman romantikleri çıkar karŐınıza. Bir adım sonrasında da Hegel. Hegel tutar size spekulatif bir Şekilde bütün bir tarihi inşa eder. Sonra da spekulatif olarak kurduğu o mekanizmanın içerisine olguları yerleŐtirerek, tarihte olan hadiseleri, o spekulatif olarak kurduğu Őemanın, sistemin içerisine yerleŐtirdiđinde, orada hiç kimsenin hakiki manasını artık araŐtıramayacađı bir Şekilde o hadiseler anlamlanır.

Fakat o hadiselerin anlamlanması aslında kendinde şey olarak idrak edilemez. Nasıl olduysa öylece bilinmesi artık imkânsız, anlamsız ve hatta gereksizdir. Dolayısıyla o bütün sistemin ön gördüğü yerdeki manasıyla ve o şekilde var olan hadiseler haline gelir ve tarih de o sisteme bağlı olarak inşa edilmiş fenomenlerin birbiriyle irtibatlanmasından ibaret olur. Bunu dikkate aldığımız vakit -her ne kadar tabi Hegel'in sisteminde bu karşımıza çıkıyor ama bütün pozitivizm de aslında daha farklı bir yöntemi tercih etmez. Pozitivizmin önde gelen isimlerinden birisi Ernest Renan'dır. Ernest Renan'ın Millet nedir? diye bir konferansı vardır. Orada: "Bir Fransız tarihçisinin vazifesi Fransa da olup bitmiş olan hadiselerin, gerçek hadiselerin tahkiyesi olamaz. Çünkü Fransızlık dediğimiz Fransızca konuşan insanların oluşturduğu bir millet söz konusu olduğunda ki bunların çekirdeğinde Franklar vardır ve bu franklar Fransızca konuşur ve çok küçük bir azınlıktır" der. Franklar zaman içerisinde etrafındaki insanları Fransızca öğrenmeye zorlamış ve onları Fransızca konuşan insanlar haline getirerek Fransızlaştırmış, bu arada da ciddi şekilde zorbalıklar, kötülükler yapmışlardır. İşte, "Fransız tarihçisinin vazifesi buradaki hatırlanması uygun olmayan şeyleri unutturmak, sadece hatırlanması, Fransız milletinin varlığı açısından değerli olanları tarihte anlatılmaya değer olarak kabul ederek nakletmektir." der. Benzer bir şeyi Nietzsche'nin tam orijinali, "Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben" "Hayat için tarihin fayda ve zararları" olan eserinde görebiliriz. Orada Nietzsche "tarihçinin insanlığa yapacağı en büyük kötülük hakikati anlatmaktır. Hâlbuki tarihçinin vazifesi, hayatı takviye edecek olan ne ise onları seçip-bulup oradan bir söylem oluşturmaktır." der. Tarihin hayat için çalışması lazım, oradaki hayatı biraz daha somutlaştırmak isterseniz, Nietzsche'nin bu sözleri söylediği zamanda Alman İmparatorluğunun teşekkül ve tahkim sürecinin gerçekleştiğini hatırlatmak gerekiyor. O zaman şöyle yorumlayabilirsiniz, Alman imparatorunu tahkim eden tarzdaki söylemleri oluşturmak, geliştirmek tarihçinin vazifesidir. Bunlar sadece iki örnek, bunları çok geniş bir şekilde anlatan Hayden White (Amerikalı bir edebiyat teorisyeni, tarih filozofu), Metahistory adlı kitabında çok geniş bir şekilde anlatır. Ayrıca orada 19.yy Avrupa tarih yazıcılığı da anlatılır. Özet itibarıyla, 19.yy Avrupa tarihçiliğini ironik olarak tanımlar. Yani tarih kitaplarında gördüğümüz hakikat anlattığından daha başkadır. Son bir örnek vereyim, mesela Marks'a bakarsak, Marks açısından tam da Hegelvari bir şekilde bir şablon vardır. O şablonun içerisine tarihteki hadiseleri atarak onlara mana yükler. Yani bütün bir tarihi sınıf çatışması olarak kavrayıp, onu kavradıktan sonra hadiseleri bir yerlere serpiştirdiğinizde geçmişteki bütün dikkate değer hadiseler, sınıf çatışmasının bir parçası olarak karşımıza çıkar. Eğer herhangi bir hadisenin sınıf çatışması açısından anlamı, yeri, değeri yoksa tarihte zikredilmeye de değmez zaten. Dolayısıyla tarihte yer almaz.

Bu tabii 19.yy'da etkin olmuş ve dünyayı istila etmiş tarih kurgusu. Kendi adımıza baktığımız vakit şunu bir defa baştan kabul ederek başlıyoruz, her bir hadisenin kendinde bir varlığı vardır ama kendinde varlığı olmakla birlikte insanlar onu kendi cihetlerinden anlayıp yorumlayabilirler. Bu şekilde irtibat kurabilirler. Bu çerçevede bir hadiseyle alakalı olarak biz onun bizden bağımsız varlığını baştan kabul etmekle birlikte, onu bütün teferruatıyla ihata etmek iddiasında bulunmadan onunla irtibatımızı sağlayan ön şartları açıkça belirterek o hadise hakkında konuşabiliriz. Benzer bir şekilde her insan o hadise hakkında konuşurken dikkate aldığı ön şartları belirterek konuştuğu vakit, onun neticesinde üçüncü şahıslar o anlatılara bakarak hadise hakkında intersubjektif geçerliliği olan bir hükme ulaşabilirler. Bu bize her halükarda geçmişte olan hadisenin bizzat kendisini nasıl olduysa vermez ama onun bizim hayatımızda nerede bulunabileceği konusunda; onu tespit etme, onu o çerçeveye

yerleştirme konusunda hakiki bir imkân sunar.

Aslında biz tarihin ahlâkını konuşurken aynı zamanda tarihçinin de ahlâkını konuşuyoruz. Tarihçinin ahlâki kaygılarının sınırı nedir? Bu bağlamda tarih çalışmalarında çıkar, fayda, korku ve endişeyle oluşturulmuş tarih çalışmaları ahlâk kapsamında, ahlâk söz konusu olduğunda nasıl değerlendirilmelidir?

Akademik veya ilmi faaliyetler fertler tarafından yürütülse de ferdi faaliyetler değildir. Herhangi bir fizikçi fizik alanında çalışmalar yaparken -sadece kendisi olarak çalışıyor tabi onda şüphe yok ama- kendi ait olduğu bir bilimsel cemaatin mensubu olarak çalışır. O bilimsel cemaate katılmadan da zaten fizikçi olamaz. Öyle bir durum söz konusu. Dolayısıyla bu bilimsel bir faaliyet demek, fertleri aşan bir grubun parçası olmak demektir. Bu grup da kabaca Imre Lakatos'un Scientific Research Program adını verdiği bir gruptur. Larry Laudan buna Scientific Research Tradition adını veriyor. Thomas Kuhn ona paradigma diyor vs. bu tip isimlendirmeler var. Bunlar aslında çok isabetli isimlendirmeler. Bizde de tam da Scientific Reserach Program veya Scientific Research Tradition adı altında mezhepler var. Bütün İslam medeniyeti içerisinde ortaya çıkan mezheplerin herbirisi aslında bir bilimsel araştırma geleneği (Scientific Research Tradition)dir. Dolayısıyla bu, bazı ilkelere bağlı olarak sorunları tespit edip onları bir yönetime bağlı olarak halletmeye teşebbüs eden insan grubu anlamına geliyor. Bu insan grubunun kitapları var ve çözdükleri problemleri bir araya getirdikleri el kitapları var. Bu, İslam medeniyetinde çok yaygın. Özellikle fıkıh ve kelim alanlarında aynı şekilde felsefede, dil biliminde hepsinde mezhepler var. Siyaset düşüncesinde de çok çeşitli, farklı farklı mezhepler var. Bunların hepsi Scientific Research Tradition. Medeniyet demek zaten bol bol araştırma gelenekleri olan bir bütün demektir. Modern Batı dünyasında, modern bilimde araştırma gelenekleri zaten çok yaygın. Marksist araştırma gelenekleri var, tarih alanıyla alakalı olarak söyleyeyim, bir Cambridge ekolü var. Öbür tarafta Heidelberg'de Begriffsgeschichte (kavramlar tarihi), history od concepts diye başka yaklaşımlar var. Fransız Anales Okulu'nun yaklaşımı var, yapısalcılık var. Türlü türlü ekoller var ve bu ekollerin olması gayet normal zaten. Siz bir ekole mensup olmadan zaten tarihçi olamıyorsunuz. Eğer bir ekole mensup değilseniz, bir yönteminiz yoktur demektir. Yönteminiz yoksa şayet siz hikâyecisiniz, yani tarihçi değilsiniz. Geçmişle alakalı bir sürü şeyler anlatabilirsiniz; bunu yönetime bağlı olarak yapmadığınız zaman kabaca hikaye, yaptığınız zaman ilim deriz. Eğer ilim olacaksa da bir yöntemi olması lazım. Yöntem, bir kişilik ve bir defalık olmaz.

Musikideki makam gibi aslında

Evet, musikideki makam gibi. Şimdi bunu dikkate aldığımız vakit temel soru şu, acaba scientific community dediğimiz o mezheplerin ahlâkından bahsedebilir miyiz?

Şimdi biz tarihçiyi hep fert olarak düşünüyoruz da, Müslümanların öz ayırıcı hususiyetlerinden birisi odur zaten. Müslümanlık, fert olmadan anlamlı değildir. Bir scientific community'de olsa, bir mezhep de olsa -İslam medeniyeti içerisinde de, fıkıhta da bu öyledir- ona mensup olan âlimin ferdiyetini yok etmez. Ferdiyetini, özgünlüğünü mezhep içerisinde görünür hale getirir. Çok daha genel ve kolay anlaşılması açısından şöyle söyleyeyim, mesela Türkçe konuşmak belli başlı bazı kurallara uyarak ses çıkarmak demektir. Orada semantik, sentaktik, fonetik kurallar vardır. O kurallara uygun bir şekilde ses çıkardığınız

vakit Türkçe konuşmuş olursun. Türkçe konuşan insanlar, büyük edebiyatçılar, şairler aslında Türkçenin kurallarını annelerinden öğrenirler. Hiçbir zaman da terk edemezler. Bütün büyük şairler Türkçenin kurallarına uyarlar ama hiçbirisi diğerinin tekrarı değildir. Kendi özgünlüklerini o kurallara bağlılık içerisinde izhar ederler, gösterirler. Bunu dikkate aldığımız vakit, yani bir araştırma geleneğinin içerisinde bulunmak özgürlüğünden ve özgünlüğünden vazgeçmek anlamına gelmez. Bu nerede, tabii İslam medeniyeti içerisinde. Bunun ön şartı nedir? Her hâlükârda bir hakikatin var olduğunu baştan kabul etmek ve hakikatin bağlayıcılığını önceden teslim etmek. Tam bu noktada modern paradigma araştırma gelenekleri ve araştırma programları adı altında bildiğimiz faaliyetlerin hepsinin ortak noktası, bilimi sadece bir enstrüman olarak kabul edip -problem çözmede enstrüman olarak kabul edip- hakikatle irtibatının olmasının gerektiği tezinden vazgeçmiş olmalarıdır. Dolayısıyla eğer herhangi bir modern bilimsel faaliyet içerisinde, herhangi bir araştırma geleneği kendisinden beklenen yani, problem olarak ön görülmüş şeyleri çözebiliyorsa ve bu beklentiler artık kime karşıysa; bir hükümet olabilir, bir devlet olabilir, bir dil cemaati olabilir, bir askeri pakt olabilir fark etmiyor. Katoliklik, Protestanlık, Ortodoksluk gibi bir dini cemaat olabilir. Onların gözünde problem olarak kabul edilen şeyleri çözüyorsa, zaten başka bir kriter beklenmez. Ama İslam medeniyeti içerisinde bu böyle değil; İslam medeniyeti içerisinde hakikat, tek tek fertleri hatta Müslümanları da aşan bağlayıcı bir şeydir. İbn Haldun'u rahmetle yad etmemiz lazım, İbn Haldun şöyle der, "innel hakka la yukâvemu's sultan /Hak öyle bir şeydir ki onun karşısında kimse direnip dayanamaz. O kendi hükmünü icra eder." Müslümanlar böyle düşünür dolayısıyla Müslümanların hakikati diye bir şey yok. Hristiyanların hakikati, Türklerin hakikati, Arapların hakikati... öyle değil.

Bir hakikat var ve bu hakikat Müslümanları da Hristiyanları da, Türkleri de Arapları da herkesi bağlar. Esas itibarıyla bir mezhep söz konusu olduğunda hangi alan olursa olsun fark etmez, mezhep bir yerlerde bir şekilde kendisini hak mısdağında o sınavı geçmesi lazım başka şekilde olmaz. Bunu dikkate aldığımızda peki bu hak mısdağıyla irtibat, o sınav nerede gerçekleşiyor. Bu tabii her şeyden önce her bir insanın, her bir alimin, konumuz tarih olduğuna göre her bir tarihçinin vicdanında. Dolayısıyla İslam medeniyeti içerisinde ortaya çıkmış olan tarih yazımı ve tarihçilikte her halükârda bir hak ciheti her zaman söz konusudur. Bunun tabii ki farklı örnekleri var, İslam medeniyetindeki bütün tarihçiler, tarih yazarları tam da burada anlattığımız gibi hak ve hakikate bağlı olarak işlerini yapmıştır diyemiyoruz. Öyle insanlar ve mezhepler var ki onlar kendi mezheplerini hakikat olarak gördükleri için mesela, özellikle şia ve şia da gulat-ı şia dediğimiz perspektif söz konusu olduğunda orada çok açık bir şekilde kendi mezheplerini hakikat olarak, hak olarak gördükleri için her şeyi kendi mezheplerine bağlı olarak tam da Nietzsche'nin ve Ernest Renan'ın düşündüğü manada bir tarih yazarlığı yapmışlar. Mesela Bîrûni söz konusu olduğunda, Bîrûni Tahkik mâ li'l Hind'in mukaddimesinde, çok açık bir şekilde der ki, "Hakikat vardır ve hakikat bütün insanları, ümmetleri bağlar ben de, Tahkik mâ li'l Hind'te Müslümanların hoşuna gitse de gitmese de Hindistan'daki gördüğüm doğrular ne ise o doğruları herhangi bir şekilde Müslümanlara sevimli bir şekilde göstermeye uğraşmadan olduğu şekliyle anlatacağım" der. Bunu farklı alanlarda da görebiliriz, yani Müslümanların hayatlarında. Baskın, yaygın eğilim her halükârda bir hak olduğu ve bir hakikat üzerine her şeyin anlatılması gerektiği ama bunun dışında tabii ki farklı söylemlerin de var olduğudur. O halde şunu söyleyebiliriz; Modern bir tarihçinin ahlâkından bahsedebilir miyiz? Bu soruyu sorarsak bunun cevabı baştan hayırdır. Modern tarihçinin ahlâkı olmaz, çünkü modern tarihçi iyi-kötü ayırımı yaparak tarihçiliğini -bir ahlâkı

kaygı taşımadan tarihçiliğini- yapar. O da kendisine biçilen fonksiyonu icra etmektir. Kimin için çalışıyorsa ve kendisinden ne bekleniyorsa o çalıştığı şahıs, grup, devlet, organizasyon artık ne ise onun beklentilerini karşılayacak şekilde, o fonksiyonu icra edecek şekilde işini yapar. Bu esastır zaten, bunun ötesinde bir hakikat derdi ve kaygısı da olmaz. Biz bugün Müslümanlar olarak baktığımızda bizim bütün insanlığa hatırlatmamız gereken önemli bir şey vardır. Nedir? Bütün insanları aşan hak ve hakikat var. İnsanlığın geçmişinde de böyle bir şey söz konusu ve dolayısıyla da geçmişte hadiseler nasıl olduysa onu tam da olduğu haliyle -ama biz insanlar tarafından ne kadar bilinebilir ve anlatılabilirse o kadar- o şekilde ortaya koyup anlatmakla mükellefiz.

Aslında birçok yaklaşımınızı anlamış olduk, ben bir ekolden, mezhepten mensup olduğum milletten, dinden bağımsız olarak bunları bir kenarda tutarak bir soru sormak istiyorum. Bir tarihçinin gerçekten anakronizmden kurtulması mümkün müdür? Ya da içerisinde bulunduğu zamanın öngörüsünden bu mezhepsel, dinsel, milletsel, konuştuğu dilden bağımsız olarak soruyorum. Birde zaman gerçekliği var, zamandan bağımsız olarak düşünebilir mi?

Anakronizm aslında farklı farklı alanlarda hep karşımıza çıkıyor. Bir taraftan da anakronizmin alternatifi, farklı bir ekstremist tavırda, her şeyi tarihselleştirme yani her şeyi bir döneme ait ve o dönemin dışında anlamsız gibi görme gayreti ki, onun radikal hali de Tarihselcilik. Şimdi o tarihselleştirme hadisesi söz konusu olduğunda mesela felsefe tarihinden bir örnek vereyim -o da bir tarihtir netice itibarıyla-. Mesela, Heraklit'in düşüncesi söz konusu olduğunda bir taraftan kendi yaşadığı dönemin adamı olarak kabul edip ve o dönemin içerisinde yok etmek te mümkün; ama Heidegger gibi onu bırakın tarihin bir dönemine hapsedmek, günümüzü bile aşip önümüzde bize yol gösterecek büyük bir düşünür olarak sunmak, çağdaşlığı da geçtik artık geleceğimizi aydınlatan birisi olarak görmek gibi. Bu ekstrem tavırlar söz konusu. Benzer bir şekilde mesela, İngiliz tarihçiliği açısından Magna Carta diye bir şeyden bahsediliyor. En azından aristokratların tarihi açısından önemli olduğu kabul edilen bir şey. Onu tutup bir sözleşme teorisinin esası olarak kabul edip, ilk form olarak kabul edip sonrasında işte bütün modern siyaset teorilerininin hareket noktası haline getirmek, bu anakronizmin bir örneği. Benzer bir anakronizm örneği, diyelim ki Kur'an-ı Kerim'i anayasa olarak kabul etmek, benzer bir şekilde peygamber efendimizin Medine'deki Evs ve Hazrec kabilesi ileri gelenleri ve Yahudilerle yaptığı bir ahitname, sözleşme; onu mesela bir constitution, bir anayasa olarak kabul etmek de bir taraftan baktığımız vakit anakronik bir söylem gibi. Tabiki şunun farkında olmamız lazım, peygamber efendimizin Medine'ye gitmesiyle birlikte Yesrib, Medine haline dönüştü ve orada daha önce Hicaz yarımadasında örneği olmayan bir düzen teşekkül edildi ve o düzenin merkezinde de Hz. Peygamber var. Hz. Peygamberin merkezinde bulunduğu bir düzen teşekkül etti. Bunu daha sonra Farabi El- Medinet'ül Fâzıla olarak anlattı, esas olarak kabul etti. Burada tabi ki gerçekten bir devlet teşekkül etti, fakat bu devletin anayasası sözleşme değil. Bu sözleşme olsa olsa oradaki düzenin unsurlarından birisi olabilir. Onun ötesinde çok farklı farklı şeyler var ve her şeyden önce Müslümanların kendi hayat düzeni ve o hayat düzeni ile birlikte otomatik olarak kendilerini Medine'nin geleceği haline getiren bir hazırbulunuşlukları var diyelim. Onların hepsini birlikte dikkate almak lazım.

Ahlâk Dergisi

Dolayısıyla eğer buna bir anayasa diyecek olursak yani bugün anayasa yapmak gerektiğinde benzer bir yola girmek lazım. Ne olacak, işte farklı farklı insanlar, gruplar bir araya gelecek ve onlar kendi aralarında bir sözleşme oluşturacaklar, yapacaklar. İşin ilginç tarafı şu, insanlık tarihinde gerçek manada, bu manada bir sözleşme -farklı farklı gruplar arasında- sadece Medine’de oldu ve başka olmadı. Ne Magna Carta, ne Vestfalya Antlaşması, ne de Augsburg Antlaşması... Hz. Ömer’in verdiği ahitnameler, Fatih Sultan Mehmed’in verdiği ahitnameler bunların hiçbirisi bir toplum sözleşmesi falan değil. Bunlar ahitname, adı üstünde bir tane güç var ve bu güç başka birilerine, yani onların can ve mal güvenliğini temin etmeyi taahhüt ediyor. Daha doğrusu daha büyük bir bütünün parçası haline getiriyor. Dolayısıyla bu yönden baktığımızda aslında Hz. Peygamber zamanında Medine’de tahakkuk eden hadise bir defa ve biricik, ikinci bir örneği yok. Dolayısıyla ikinci bir örneği olmadığı için de ona anayasa demek zaten o yönden anlamlı değil. Anayasa olsa bizim de benzerlerini yapabilmemiz lazım.

Dolayısıyla anakronizm, her zaman anakronizmin ötesinde mutlak anlamda tarihselleştirme de iki ekstrem tavır, burada hakikat nerde? Hakikat, vasatta. Ama vasat dediğimiz şeyler o ekstrem olarak gözükene şeyleri de içinde taşıyan üst bakışta. Vasat o demek, dikkat!.. Vasat, ikisinin ortasında demek değil. Vasat, o ekstrem olanları da içinde taşıyacak olan üst bakış. Geçmişe o üst bakışla baktığımızda anakronizm, -kendisi yine var olacaktır tabi ama- ekstremler olarak görünür hale gelir.

Hocam peki son soru olarak belgelere ne kadar güvenebiliriz? Belgelik, vesikacılık bu anlamda ne kadar sağlıklıdır?

Şimdi belge dediğimiz şey tabi bir nesne değildir. Öncelikli olarak belgeler oluşturulmuştur. İkincisi de belge delil değildir, bir araştırmacının gayretleri neticesinde arşivde bulunan herhangi bir belge -belge demeyiz ona- herhangi bir yazılı olan şey, belge haline gelir. Bir şeyin belgesi, bir şeyin delili haline gelir. Şimdi bir defa temel olarak bir hususun altını çizmek lazım. Bir; her bir belge hakiki ise şayet bir defa kendi hakikati var demektir. O önemli. Kendi hakikati, ama onun mahiyetinin ne olduğunu bilmeden hakikati bize fazla bir şey söylemez. Onun mahiyeti bir anlamda neyi temsil ettiğinin araştırılmasıyla ortaya çıkar. Neyi temsil ettiğini araştırmak için de elimize ulaşan yazı, ferman, bir şer’iye sicili kaydı, mühimme defterindeki bir kayıt, -Osmanlı belgelerini dikkate aldığımız vakit, Osmanlı arşivlerini düşünüyorum hemen- bunun yanında Amerikan, Fransız, İngiliz devletlerinin kendine ait arşivi var. Oralarda mesela o vakitlerde dış işleri birimlerinin gönderdiği raporlar var. Şimdi bunları dikkate aldığımızda onların ne olduğunu yani onların mahiyetini keşfettiğiniz vakit, mahiyetine uygun bir şekilde ve aynı hadise ile alakalı diyelim bir x hadisesi oldu. Bu x hadisesi Almanları, Fransızları, İngilizleri, Türkleri, Rusları ilgilendiriyor ve o hadisenin nasıl olduğuyla alakalı siz hakikati tam da nasıl olduysa öylece anlatmak istiyorsunuz. Şimdi Rusların arşivlerindeki belgeler hadisenin Ruslar tarafından nasıl gözüktüğünü temsil eder. İngiliz arşivlerindeki belgeler hadisenin İngilizleri, Fransız arşivlerindeki belgeler hadisenin Fransızları, Türk arşivlerindeki belgeler hadisenin Türkleri... Şimdi bütün bunları dikkate aldığımızda diğer taraftan da o arşivdeki belgelerin bir adım gerisinde bir bağlam vardır. O bağlam içerisinde de hadisenin o verili durum dâhilinde yapısal olarak o hadisenin tek tek devletlerin ilgi ve çıkarından bağımsız bir manası olabilir. Şimdi diğer açıdan, -sadece bu değil- o hadisenin manası belki o anda anlatılanın dışında belki 20 yıl sonra ortaya çıkacak olan başka hadiselerle birlikte yeni bir mana kazanacak ve o

çerçeve de değerlendirilecektir. Dolayısıyla da tarihçinin o hadisenin 20 yıl sonra kazanacağı manayı tefrik ederek dikkate alması gerekir. Bu geniş bağlamlar içerisinde o belgeleri değerlendirmeye yöneldiğinizde tabi ki belgeler bu tahditler içerisinde vazgeçilmez kaynaklardır. Ama bu çerçevede benim görebildiğim kadarıyla yöntemi ana hatlarıyla, derli toplu olarak ortaya koyan -benim bildiğim- yegane düşünür, filozof var; o da İbn Haldun. İbn Haldun gerçekten bu söylediğim şeyleri hem de bir metafizik perspektifinde kademe kademe, adım adım nasıl oluşturulacağını nasıl yaklaşılacağını düzenli bir şekilde ortaya koyuyor. Tabi ki İbn Haldun'un yaklaşımını onun eserinde gördüğümüz gibi bire bir uygulamaya kalkarsak, olmaz. Onu bizim bugün güncelleyip, geliştirmemiz lazım. Güncelleyip geliştirdiğimizde, belgeler söz konusu olduğunda, o belgelerin ne manaya geldiğini, -yani belgeler demek bir kayıt- o kaydın neye delalet ettiğini, medlûlünün ne olduğunu tefsir etmek konusunda her halükarda bir imkân sunuyor. Fakat şunu da ifade edeyim, tabi bir hadisenin manasını özellikle biz bugün o hadiseyi biliyorsak ve o hadise hakkında konuşuyorsak, bildiğimiz ve hakkında konuştuğumuz o hadise bizi şu anda da ilgilendiriyor demektir. Mesela I. Dünya Harbi hakkında konuşuyorsak, bu harp bizi ilgilendiriyor demektir. Bu sadece Türkleri ilgilendiriyor anlamına gelmiyor. Her halükarda şu anda yaşayan insanları ilgilendiriyor. Dolayısıyla I. Dünya Harbi'nin ne olduğuyla alakalı soru, biraz da tesirlerin üzerinden doğru bir şekilde kavranabilir. Bu tabi önemli bir cihet, önemli bir perspektif, buna işte Almanlar Wirkungsgeschichte Tesir Tarihi diyorlar. Almanların özellikle bu kavram tarihinin Begriffsgeschichte yaklaşımının esasını bu oluşturuyor, tesir tarihi. Bütün hermeneutik yaklaşımlar da burada çok önemlidir. Aslında bir hadisenin ne olduğunu biz tesirleri üzerinden, özellikle bugün bize ne ifade ettiği üzerinden kavrayabiliriz. Bu da tabiki önemli bir perspektif ama mutlaklaştırıldığında ekstremizm'i oluşturuyor. Bu da bir aşırılık. O zaman bütün bu farklı perspektifleri içinde taşıyan o "vasat"ı oluşturmak ve oradan bakmak, galiba bugün bizim bütün insanlığa tarih konusunda sağlayacağımız en büyük imkân. Ve bunu yapabilecek ilmî, fikrî ve medenî birikime sahip olduğumuzu da söyleyebilirim.